

Р. І. Сторожев

кандидат наук із державного управління,
докторант кафедри парламентаризму та політичного менеджменту
Національної академії державного управління при Президентові України

СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ЛІДЕРСТВА У ВІТЧИЗНЯНІЙ ТА ЗАРУБІЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

У статті аналізуються проблеми лідерства в публічно-управлінській діяльності, які досліджувалися у вітчизняній та зарубіжній літературі, уточнюються трактування поняття «лідерство». Проаналізовано підходи до вивчення лідерства в публічно-управлінській діяльності, виокремлено типи лідерства.

Ключові слова: лідер, лідерство, розвиток лідерства, державне управління, публічно-управлінська діяльність.

Постановка проблеми. Проблема лідерства нині є ключовою. Світ входить в постіндустріальну епоху, епоху глобалізації та інформатизації, епоху розвитку інтелектуальних людських ресурсів. Відповідно, змінюються умови праці (інтелектуальна праця виходить на перше місце), змінюється системи управління, в тому числі і державного. А тому суспільство потребує управлінця нового типу (ефективне управління інтелектуальним людським потенціалом), з високим рівнем професіоналізму, якому притаманні компетенції лідера з новим рівнем мислення, новим набором знань, умінь і навичок, з високим рівнем відповідальності перед країною за результати своєї діяльності та який би відповідав викликам нового часу. Саме тому розгляд означеної проблеми є таким актуальним.

Аналіз останніх досліджень та публікацій свідчить про те, що проблема сучасного лідерства у державному управлінні постійно перебуває в полі зору вітчизняних та зарубіжних вчених. Вагомий внесок у дослідження проблем лідерства в державному (публічному) управлінні, державної (публічної) служби зробили Н. Гончарук, В. Гошовська, Г. Дмитренко, О. Крюков, Б. Кухта, Н. Нижник, М. Пірен, Ф. Рудич, В. Голубь, Л. Пашко та інші. Однак питання понятійно-категоріального апарату дослідження лідерства в публічно-управлінській діяльності в науці державного управління не отримало належного наукового обґрунтування, чим і зумовлена актуальність теми цієї розвідки.

Мета статті. Головною метою роботи є з'ясування стану дослідження питання лідерства у вітчизняній та зарубіжній літературі, що

і визначило завдання статті – здійснити аналіз наукової літератури вітчизняних та зарубіжних вчених.

Виклад основного матеріалу. Нині питання лідерства та розвитку лідерського потенціалу знаходяться в центрі уваги науковців та практиків, які усвідомлюють їх важливість для здійснення ефективного управління та розвитку демократії. На відміну від традиційних підходів до визначення феномену лідерства, в яких він розглядався у контексті обраності, місця в ієрархічній структурі влади, соціального статусу, психологічно-соціальних характеристик тощо, сучасне розуміння лідерства трактує його як нову якість управління людськими ресурсами, в якій засадничими є знання та вміння оперативно реагувати на суспільні зміни, приймати відповідні рішення, брати на себе відповідальність за їх реалізацію.

Лідерство є однією з сучасних концепцій управління, що актуалізована в системі публічного управління. Змістовність будь-якої концепції визначається комплексом ключових положень та понять, що дають змогу спрямовувати дослідження у визначеному напрямі. У нашій розвідці ми зосередимо свою увагу на розкритті змісту таких понять, як «лідерство», «публічне управління», «управлінська діяльність».

Вивчення й аналіз наукових робіт зарубіжних вчених, які намагалися дати власне трактування поняття лідерства, не дає змоги вивести якимсь одне смислове формулювання цього явища. Так, лідерство в працях зарубіжних політологів, філософів трактується як:

– центр групових процесів (С. Кулі, Е. Мамфорд, Л. Бернхард, Дж. Браун та ін.);

- вияв особистісних рис (Л. Боуден, У. Бінгем, О. Тід);
- мистецтво досягнення єдності (Е. Мансон, Т. Філліпс, Б. Мур та ін.);
- дія та поведінки (Л. Картер, Дж. Хемфілл, Ф. Фідлер);
- інструмент досягнення мети або результату (У. Коулі, Р. Беллоуз, К. Девіс та ін.);
- взаємодія (Е. Богардус, П. Пігорс, Р. Мерстон);
- уміння переконувати (С. Шенк, Н. Коуплент);
- здійснення впливу (Р. Стогділл, А. Танненбаум, Р. Кан, Ф. Массарик та ін.);
- ставлення до влади (Ж. Блондель, Х. Герт, С. Міллз та ін.);
- диференціація ролей (Т. Гордон, П. Конверс, Р. Тернер та ін.);
- ініціація або введення структури (М. Сміт, О. Голднер, С. Джібб та ін.) [1].

Віддаючи належне названим вище та іншим концепціям визначення лідерства, ми дотримуємося позиції, зміст якої полягає в тому, що лідерство – це взаємозв'язок, взаємодія та взаємовплив основних його елементів (лідер, послідовники, середовище, завдання). Крім того, лідерство – це не тільки набір неординарних якостей і здібностей лідера, а й особливий вид міжособистісних взаємин, і його вплив є цілеспрямованим і передбачуваним, характеризується тривалістю часу та динамічністю.

У суспільно-політичному житті поняття «лідер» часто ототожнюється з поняттям «керівник», хоча між цими поняттями є певні відмінності. Керівництво найчастіше пов'язане з управлінням конкретною організацією або конкретним суспільно-політичним процесом. Лідерство в державному управлінні може здійснюватися й поза такими ситуаціями. Автор вважає, що реальна практика, як правило, об'єднує функції лідера і керівника.

Аналіз наукових концепцій із проблеми визначення поняття лідерства показує, що гостра різниця у поглядах авторів зазначених концепцій, скоріше, стосується оцінок ефективності лідерства у сфері взаємодії та взаємовпливів між лідером та його послідовниками, а також у розподілі владних повноважень, які здійснює лідер між своїми прихильниками.

Історичний досвід суспільно-політичного життя засвідчує, що феномен лідерства вкорінений у самій природі людини та суспільства, що лідерство базується на природних потребах

людського суспільства. Ці потреби диктуються необхідністю самоорганізації, упорядкування життєвого укладу і поведінки людей із метою забезпечення їхньої життєдіяльності. Таке впорядкування досягається завдяки вертикальному управлінню, верхівкою якого і є лідер.

Аналізуючи численні концепції визначення лідерства, вважаємо за можливе виділити два аспекти цього феномена: 1) визначення формально-посадового статусу лідера, пов'язаного з володінням владою; 2) виявлення суб'єктивної діяльності лідера з виконання покладеної на нього соціально-політичної ролі [2].

Перший аспект має ключове значення для оцінки індивіда як політичного лідера.

Другий аспект зумовлює лише збереження владної посади, а також служить для оцінки лідера як результативного або нерезультативного, великого або ординарного, успішного або банкрута, доброго або злого тощо.

Багато зарубіжних вчених під час визначення структури лідерства виділяють три основних компоненти: індивідуальні риси лідера; ресурси або інструменти, якими він володіє; ситуацію, в якій він діє і яка впливає на його соціальну, політичну поведінку. Усі ці компоненти є вирішальними складовими елементами ефективності лідерства, проте вони, на переконання автора цього дослідження, не виступають вичерпними у визначенні політичного лідерства.

Велике значення в поведінці лідера мають такі чинники, як структура його власної політичної організації та модель взаємостосунків усередині неї, тобто роль і політична вага лідера у взаємовідносинах зі своїми послідовниками. Вітчизняні дослідники Н. Гончарук та І. Сурай, досліджуючи проблематику лідерства, дійшли висновку, що протягом останніх 50 років було запропоновано понад 65 систем класифікації визначень лідерства. Незважаючи на цей факт, залишаються відкритими питання про те, є лідерство характеристикою індивіда чи соціальною роллю; чи варто включати в поняття лідерства процеси впливу, пов'язані з примусом; схожі чи різняться лідерство і керівництво? Резюмуючи, науковці зазначають, що для більшості дослідників лідерство є феноменом, що описує процеси впливу в групах або організаціях, і спрямоване на координацію групових дій та відносин у процесі досягнення групової мети [3].

У теорії державного управління питання лідерства розглядається як управлінські взаємовідносини між керівником і підлеглими, засно-

вані на ефективному поєднанні різних джерел влади і спрямовані на спонукання людей працювати для досягнення поставлених цілей [3].

Відповідно до «Енциклопедичного словника з державного управління», лідерство включає в себе поняття «керівник-лідер», «державний службовець-лідер». Ці феномени, а саме керівник і лідер, у результаті розвитку публічно-управлінської діяльності постійно піддаються процесу синтезування. На думку дослідників С. Гайдученка та С. Чернова, на попередніх етапах ключова управлінська проблема полягала у встановленні конструктивного співробітництва між офіційними керівниками, з одного боку, і лідерами робочих груп та трудових колективів, з іншого, нині стає нормою в діяльності успішного управлінця суміщення функцій керівника і лідера. Через це поняття «керівництво» поступово змінюється поняттям «лідерство», оскільки реальне й ефективне управління організацією забезпечується не стільки авторитетом посади, скільки авторитетом особистості керівника, його лідерськими здібностями [4].

Систематизувавши різні підходи до трактування лідерства, вітчизняні фахівці у галузі науки державного управління виокремили три основних, які сприяють розкриттю його сутності, а саме:

- 1) лідерство – це різновид влади;
 - 2) лідерство – це управлінський статус;
 - 3) лідерство – це вплив на інших людей
- [4, с. 19].

Згідно із цією класифікацією, лідерство як різновид влади виявляє специфіку через її спрямованість зверху до низу, а також через те, що її носієм виступає не більшість, а одна людина або група осіб.

Лідерство як управлінський статус пов'язане з прийняттям рішень та керівною посадою. На думку дослідників, така інтерпретація лідерства впливає зі структурно-функціонального підходу, що припускає розгляд суспільства як складної, ієрархічно організованої системи соціальних позицій і ролей. Зайняття в цій системі позицій, пов'язаних із виконанням управлінських функцій (ролей), і дає людині статус лідера.

Характеризуючи лідерство як вплив на інших людей, науковці доходять висновку, що феномен лідерства виникає і реалізується тільки в суспільному середовищі. Визнання, виявлення, застосування природних психофізичних, розсудливо-розумових та розпорядчо-організа-

ційних відмінностей людей – якості, які притаманні лідеру та відрізняють його від інших людей [4, с. 19–20].

Розкриваючи сутність поняття «лідерство», Н. Гончарук та І. Сурай акцентують на таких його складниках, як феномен лідера, принцип лідерства та інститут лідерства. На їхню думку, феномен лідера полягає у визнанні природних психофізичних, розсудливо-розумових та розпорядчо-організаційних відмінностей людей. Принцип лідерства ґрунтується на діяльності відповідним чином організованих великих і малих соціальних груп, що формує тип владних відносин у групах та між суспільними групами. Інститут лідерства – це визнання ієрархічного способу організації політичного життя суспільства, що характеризується існуванням певних установ, наділених владними повноваженнями та виконуючих специфічні функції [3, с. 7–8].

Дослідник Л. Пашко виділяє три основних моделі сучасного управлінського лідерства:

- 1) принцип-центричне лідерство, яке пронизує всі організаційні рівні та акцентує на обов'язковій наявності на кожному з них ключового принципу як передумови формування управлінського лідерства;
- 2) відповідальне лідерство;
- 3) емоційне лідерство [5, с. 51–52].

Узагальнюючи складники окреслених моделей, ми можемо виокремити такі базові елементи лідерства, як авторитет, довіра, компетентність.

Цікавими є дослідження зарубіжних вчених із визначеної проблеми, зокрема, дослідники І. Беніс, Р. Стоділ, вивчаючи лідерство, серед загальних якостей лідера виокремлюють ще: цілісність, допитливість, відвагу, упевненість, активність, рішучість, відповідальність, толерантність тощо [6].

Американський вчений П. Друкер вважає, що керівником-лідером можна вважати такого керівника, який має прибічників, прихильників, людей, які його підтримують і слідує за ним із великим бажанням і вірою в нього. Люди йдуть за таким керівником за власним бажанням, а не тільки через те, що той є керівником. Успішний лідер, на думку П. Друкера, не завжди є тою особистістю, яку всі люблять або якою захоплюються. Лідерство не означає популярності. Лідерство, вважає вчений, – у першу чергу, результати дій, які для всіх відкриті. Саме вони демонструють іншим приклад. Лідерство не ви-

никає з посади, привілеїв, титулів чи грошей. Лідерство – то велика відповідальність [7].

Українська дослідниця Л. Орбан-Лембрик вивчає особистісні якості лідера: «Здорові люди продуктивно працюють, їм властиві творчість, комунікабельність, почуття гумору, критичність, здатність виявляти нові резерви ефективності своєї життєдіяльності» [8, с. 325].

Окремі вітчизняні дослідники (І. Романчук, І. Карнаух) вивчають якості лідера, які, на їхню думку, «набуваються індивідом протягом усього життя в процесі пізнання світу, копіткої роботи над собою та виконання своїх службових обов'язків і функцій» [9].

Дослідження питання розвитку лідерства в публічно-управлінській діяльності важливо розглядати у двох аспектах: з одного боку, розвиток особистості державного службовця, з іншого – розвиток публічно-управлінської діяльності.

З огляду на це розвиток особистості державного службовця можна розуміти як зміну якості його особистісних та професійних характеристик, а розвиток публічно-управлінської діяльності – як підвищення якості роботи інституту держави щодо ефективного здійснення її завдань і функцій «шляхом опосередкованого впливу лідерства на результативність організаційного управління» [10, с. 51].

Державні службовці для того, аби бути лідерами, провідниками системних реформ у суспільстві, мають володіти необхідними компетенціями щодо набуття лідерських навичок та підвищення своєї кваліфікації відповідно до вимог часу. Саме тому важливо, аби на державній службі були створені можливості для навчання та розвитку з метою підтримки керівників у виконанні ними ролі лідерів [11].

Погоджуючись із тезою О. Бакаєвої, яка переконана в необхідності створення можливостей для навчання та розвитку керівників як лідерів, зауважимо, що набуття лідерських навичок необхідне не лише керівникам, але й усім державним службовцям, оскільки «державний службовець – людина, що служить державі. По-перше, він професіонал у сфері управління, тобто тією чи іншою мірою бере участь у підготовці, прийнятті та виконанні управлінських рішень. По-друге, він дотичний до влади, володіє нею, нехай навіть у самому незначному обсязі, а отже, він має право вимагати від людей певних вчинків. По-третє, у соціальній структурі суспільства він займає почесне місце, яке при-

вертає увагу людей, його вважають знаючим, розуміючим та здатним вирішувати хвилюючі питання громадян» [12, с. 3–4].

Обґрунтував концепцію розвитку лідерства на державній службі П. Хайтов, зазначаючи, що такі положення концепції тягнуть за собою трансформацію статусу відділів управління персоналом [13].

Висновки і пропозиції. Отже, зважаючи на складність та багатоаспектність такого феномена, як лідерство, специфіку державно-управлінської діяльності та потребу управлінців нового типу, які б відповідали викликам часу, встановлено необхідність визначення професійних компетенцій лідерства в державному управлінні.

Аналіз наукових досліджень із питань лідерства має бути врахований під час розроблення та реалізації програм підготовки та підвищення кваліфікації державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування. З огляду на це подальшого наукового дослідження потребують питання формування таких програм підготовки та підвищення кваліфікації, їх змістового та інструментального наповнення.

Список використаної літератури:

1. Бертуччі Г. Розкриття людського потенціалу задля підвищення ефективності державного сектору: міркування щодо головних висновків Всесвітньої доповіді UNDESA'S 2005 про стан державного сектору / Г. Бертуччі // Демократичний розвиток: вищі державні службовці та політико-адміністративні стосунки : матеріали XVIII Міжнародного конгресу з підготовки вищих державних службовців, Україна, Київ, 15–17 червня 2005 р. / укл. С.В. Соколик. – К. : К.І.С., 2005. – С. 141–147.
2. Гогіна Л.М. Компетенції та компетентності в державній службі України: до проблеми понятійного апарату / Л.М. Гогіна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.academy.gov.ua/ej/ej6/txts/08glmpa.htm>.
3. Гончарук Н. Керівний персонал у сфері державної служби України: формування та розвиток : [монографія] / Н.Т. Гончарук. – Д. : ДРІДУ НАДУ, 2007. – 239 с.
4. Гайдученко С.О., Чернов С.І. Вплив лідерства на формування та розвиток організаційної культури в публічному управлінні / С.О. Гайдученко, С.І. Чернов // Ефективність державного управління. – 2014. – Вип. 40. – С. 109–115.
5. Політичне лідерство: [навч. посібник] / за заг. ред. В.А. Гошовської, Л.А. Пашко. – К. : НАДУ, 2013. – 300 с.
6. Stogdill Ralph M. Handbook of Leadership: A Survey of Theory and Research / Ralph M.

- Stogdill. Free Press, New York, 1974 // Journal of Education for Social Work. – 1975. – Volume 11. – Issue 3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00220612.1975.10778712>.
7. Hedges J. Adopting a competency approach / J. Hedges. – New York : In Brief Plus, 1996. – 425 p.
 8. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія : підручник для студ. вищих навч. закл. : у 2-х кн. / Л.Е. Орбан-Лембрик. – К. : Либідь, 2004. – 560 с.
 9. Романчук І. Особистісна складова професійної компетентності керівника у сфері державної служби / І. Романчук, І.Карнаух [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2010/2010_01\(4\)/10rivsds.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2010/2010_01(4)/10rivsds.pdf).
 10. Столяр Л. Проблеми лідерства в державному управлінні / Л. Столяр // Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України. – 2012. – Вип. 1. – С. 58–65.
 11. Obłuj K. Strategia sukcesu firmy / K. Obłuj. – Warszawa : Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne S. A., 2000. – 226 s.
 12. Walczak W. Kompetencje jako element wiedzy / W. Walczak // Ekonomika i Organizacja Przedsiębiorstwa. – 2010. – № 5. – С. 3–11.
 13. Warren Bennis. On becoming a leader / Bennis Warren. – New York : Addison Wesley Mging/Leading, 1989. – Рр. XII–XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://cclp.mior.ca/Reference%20Shelf/PDF_OISE/Bennis.pdf.

Сторожев Р. И. Состояние исследования проблемы лидерства в отечественной и зарубежной литературе

В статье анализируются проблемы лидерства в публично-управленческой деятельности, которые исследовались в отечественной и зарубежной литературе, уточняются трактовки понятия «лидерство». Проанализированы подходы к изучению лидерства в публично-управленческой деятельности, выделены типы лидерства.

Ключевые слова: лидер, лидерство, развитие лидерства, государственное управление, публично-управленческая деятельность.

Storozhev R. I. The state of research of the problem of leadership in the domestic and foreign literature

The article analyzes the problems of leadership in public management, which were researched in domestic and foreign literature, clarifying the interpretation of the concept of “leadership”. The approaches to the study of leadership in public management activities are analyzed, types of leadership are singled out.

Key words: leader, leadership, leadership development, public administration, public and managerial activity.